

**НАЦИОНАЛНА УСТАНОВА
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

БИТОЛА

2015

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ НА
Н.У. ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

Претседател на редакциски одбор:
Александар Литовски

Членови на редакциски одбор:
Лиљана Христова
Викторија Момева Алтипармаковска
Ристо Палигора
Зоран Алтипармаков

Технички секретар: Владо Ѓоревски

Превод на англиски: Силвана Петрова Насух
Лектор: Калиопи Бојчиновска
Печати: Херакли Битола
Тираж: 500

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

94(497.7)"18/19"(082)
930.85(497.7)(082)

ЗБОРНИК на трудови / [уредник Александар Литовски]. - Битола : НУ
Завод и Музеј Битола, 2015. - 195 стр. : илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Summaries кон повеќето трудови. -
Библиографија кон повеќето трудови

ISBN 978-608-4754-05-3

а) Македонија - Историја - 19-20в. - Зборници б) Македонија -
Културна историја - Зборници
COBISS.MK-ID 99192586

Почитувани читатели!
Почитувани колеги!

„Зборникот на трудови“ на Националната установа Завод за заштита на спомениците на културата и музеј - Битола е стручно и научно списание кое има за цел на стручната и пошироката јавност да им презентира изворни материјали и нови сознанија, кои ќе бидат научно издржани и кои ќе ја збогатат ризницата од знаења во областите на кои се однесуваат.

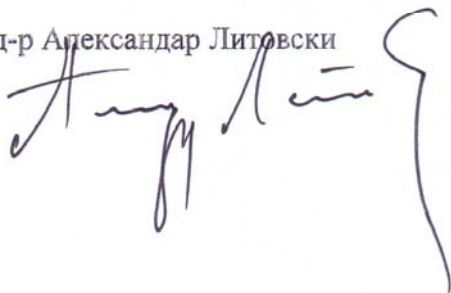
Со задоволство можеме да истакнеме дека пред вас се наоѓа новиот осумнаесетти број на ова наше списание и, како што ќе можете да забележите, во него се поместени осумнаесет прилози од наши колеги кои не се само од редот на вработените во НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј - Битола, туку и колеги кои работат во различни научни и културни институции низ Република Македонија.

И во овој број на „Зборникот на трудови“ го зачувавме ликовно-графички лик на корицата, а на самиот крај, ги приложуваме инструкциите за авторите, со цел да информираме за тоа како треба технички да се подготвуваат статиите за нашиот Зборник. Со објавување и на овој осумнаесетти број од нашиот „Зборник на трудови“, се надеваме дека ќе ја поттикнеме заинтересираноста за идно учество на сите колеги од сродните стручни институции, како и од сите останати научни институции во Република Македонија, а кои работат на теми кои се во сферата на заштитата и презентацијата на движното и недвижното културно наследство, како и од музеологијата, историјата на уметност, етнологијата, фолклористиката, археологијата, историјата...

На крајот, повторно Ве информираме дека Редакцискиот одбор, а пред сè претседателот и техничкиот секретар, стојат на располагање во текот на целата година со цел да разјаснат евентуални нејаснотии и да ги прифатат испратените стручни трудови за наредниот број на „Зборник на трудови“.

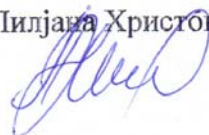
Претседател на Редакцискиот одбор

д-р Александар Литовски

Директор

Лилјана Христова

Содржина:

Георги Димовски

Учениците Евреи во битолските католички (француски) училишта.....7

Александар Литовски,

Последиците од убиството на Спасое Хаџи Поповиќ во Битола.....23

Роберто Трајковски,

Активноста на Третиот Рајх за организирање на месна самозаштита (милиција) во Западна Македонија во крајот на 1943 и првата половина на 1944 година.....37

Рубинчо Белчески,

Народен музеј - „Завод за заштита на спомениците на културата и музеј“ - Прилеп во весникот „Нова Македонија“.....46

Лидија Ѓурковска,

Дискусијата на Павел Шатев на седницата на Второто редовно заседание на Уставотворното собрание на НРМ од 25. 12. 1946 година.....60

Габриела Топузовска,

Активностите на Хигиенскиот завод за еридикација на маларијата во Македонија по Втората светска војна.....68

Александар Симоновски,

Активностите на Битолскиот областен народноослободителен одбор при организирањето на образованието и културата во Македонија во 1944 година.....77

Илија Василески,

Панко Брашнарлов - од истакнат национален борец до жртва на комунистичкиот режим.....87

Бранко Ѓоргиев,

Помалку познати револуционерни дејци од Струмица и Струмичко во времето на основањето на Македонската револуционерна организација до почетокот на Балканските војни (1893-1912/13).....93

Мери Стојанова, Традиционалната исхрана на населението во Преспа.....	106
Даница Цокиќ, Мултикултурниот аспект на народното градителство и неговото влијание на граѓанското општество во Браничевскиот регион.....	119
Милена Беновска–Сбкова, Културното наследство и политиката на сеќавањето во пограничниот регион на бугарскиот град Златоград.....	127
Оливера Макриејска, Примена на аналитички спектроскопски техники во истражувачките работи на иконата Свети Наум Охридски од црквата Свети Великомаченик Димитриј во Битола.....	139
Душко Цветанов, Можна убикација на Палеокастро (тврдина или населба), крај манастирот „Богородица Елеуса“ - с. Велјуса, Струмичко.....	153
Гоце Наумов, Слободан Стојкоски, Нови предисториски тумби во Пелагонија.....	167
Зоран Алтипармаков, Гордана Филиповска Лазаровска, Весна Калпаковска, Роберт Михајловски, Приказ на епиграфски споменик - Скочивирски натпис.....	180
Владо Ѓорески, Кратки размисли за балканскиот цртеж и графика или ламентот за вечниот очај (извадок од подолга студија).....	193
Марјан Иваноски, Димитар Љоровски Вамваковски, Еден документ за доселувањето на муслиманското население од Косово и Метохија, Црна Гора, Санџак и Босна и Херцеговина во Народна Република Македонија (1951-1956).....	206
Инструкции за авторите на прилози во "Зборник на трудови" на НУ Заводот за заштита на спомениците и музеј - Битола.....	215

UDC 94(497.77) "1943/44"

Роберто ТРАЈКОВСКИ,¹**АКТИВНОСТИ НА ТРЕТИОТ РАЈХ ЗА ОРГАНИЗИРАЊЕ НА МЕСНА САМОЗАШТИТА (МИЛИЦИЈА) ВО ЗАПАДНА МАКЕДОНИЈА ВО КРАЈОТ НА 1943 И ПРВАТА ПОЛОВИНА НА 1944 ГОДИНА²**

Апстракт: *Во македонската историографија, прашањето за македонската воена колаборација со Третиот Рајх, за време на Втората светска војна, многу е малку обработена. Што е уште позагрижувачки, во македонската општественост владее мнението дека такво нешто воопшто не постоело, што е во спротивност со историската вистина. Во оваа статија, врз основа на оригинална германска воена документација е разарботен еден аспект од оваа колаборација.*

Клучни зборови: *Западна Македонија, Третиот Рајх, месна самозаштита (милиција), германско-бугарски односи.*

Со цел, што поподготвено да ја дочека капитулацијата на Италија, што по сојузничката инвазија во Јужна Италија веќе се насираше, Третиот Рајх на Балканскиот Полуостров презеде опсежни воени-политички активности. Во тој контекст, сметајќи на поддршката на албанските националистички сили при евентуална сојузничка инвазија на албанското крајбрежје, Адолф Хитлер издаде директива за создавање на т.н. „Независна Албанија“,³ во чиј состав ќе влезе и Западна Македонија, која до тогаш е под италијанска воено-политичка контрола.

Од воено-територијален аспект, Западна Македонија влезе во оперативното подрачје на XXI планински армиски копрус⁴ од составот на Германската 2. оклопна армија.⁵ Нешто подоцна, во октомври 1943 година, по завр-

¹ Д-р Роберто Трајковски вработен во СОУ „Таки Даскалот-Битола“, со адреса Борис Кидрич б.б. Битола, адреса на живеење: Цане Бујуковски бр. 27 Битола. е-пошта: trajkovski.robort@yahoo.com.

² Статијата е проширена верзија на статијата „Дейности на Третия райх за организиране на месна самозаштита в Западна Македонија в края на 1943 и първата половина на 1944 г“, презентирана на меѓународната конференција НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ В ОТБРАНАТА ВЕКОВНА ТРАДИЦИЈА И НОВИХОРИЗОНТИ одржана од 7-9 октомври 2014 година во Софија (Р. Бугарија).

³ „Независна Албанија“, од страна на новосвиканото албанско собрание, е прокламирана на 16 октомври 1943 година. Д-р Марјан Димитријевски, *Политиката на Третиот Рајх кон Македонија 1933-1945 година*. ИНИ, Скопје, 2001, 78-79.

⁴ Во состав: 100. ловечка дивизија, 118. ловечка дивизија, 297. пешадиска дивизија. XXI планински армиски копрус. Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg im Breisgau Deutschland (натаму: ВАМАФ), RH-24/21/82.

⁵ Ernst Percy, *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht*. Band 3: 2. Bernard & Graefe Verlag, München, 1982, 982.

шувањето на операцијата „Оска“ („*Achse*“),⁶ воспоставена е воено-територијалната команда, Фелдкомандатура 1041 („*Feld-Kommandanture 1041*“), со седиште во Струга, во чиј состав се и неколку околиски команди („*Ortskommandanturen*“), како и команди на места („*Platz-Kommandanturen*“).⁷ Фелдкомандатурата 1041 ја опфаќаше Западна Македонија, или делот на т.н. „Независна Албанија“ што граничеше со царството Бугарија.⁸ Покрај постоењето на формални институции на новоформираната албанска држава, како и примарното задолжение контрола на окупираната територија, истата поседуваше надлежности од политичка, економска, судска, безбедносна, воено-тактичка, па дури и од културно-пропагандна природа.⁹

Бидејќи активностите на Фелдкомандатурата 1041 се интензивираа дури во почетокот на 1944 година,¹⁰ албанските и македонските партизани, по капитулацијата на фашистичка Италија, ќе ослободат голема територија во Западна Македонија.¹¹ Затоа, Врховната команда на Вермахтот („*Oberkommando der Wehrmacht*“) ќе ја увиди неопходноста за реализирање на една поопсежна воена операција, за како што стои во наредбата: „Цврсто воено заповеднување на просторот: Тетово-Гостивар-Дебар-Кичево“..., што како директива произлегла од самиот А. Хитлер.¹²

Воената операција, со тајна шифра „Еделвајс“ („*Edelweiß*“), реализирана е од 5 ноември до 7 декември 1943 година, на просторот: Дебар-Кичево-Дебарца. Во текот на истата, германско-балистички борбени групи, откако ќе ги заземат градовите Дебар и Кичево, ќе воспостават контрола врз Дебарца, додека главнината на народноослободителната војска и партизанските одреди на Македонија (скратено: НОВ и ПОМ) успеа да се повлече во Егејска Македонија.¹³ Иако по завршувањето на операцијата „Еделвајс“ во Западна Маке-

⁶ Германската операција „Оска“ е реализирана веднаш по капитулацијата на фашистичка Италија, за разоружување и заробување на италијанската војска, како и за запоседнување на териториите под италијанска контрола на Балканскиот Полуостров. Во текот на истата, на македонска територија, единиците на Вермахтот (100. ловечка дивизија) ќе се насочат кон обезбедување на патниот правец: Битола-Охрид-Струга-Елбасан-Тирана, односно, една главните рути за снабдување на Вермахтот во Албанија. Walther Hubatsch, *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939-1945*. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main, 1962, 223-224.

⁷ Група армии Ф. The National Archives and Records Administration (натаму: NARA), микрофилм (натаму: М) Т 501, ролна (натаму: Р) 258, 000614.

⁸ Група армии Ф. NARA, М Т 501, Р 258, 000614.

⁹ Група армии Ф. NARA, М Т 311, Р 285, 0731.

¹⁰ Група армии Ф. NARA, М Т 501, Р 258, 000614.

¹¹ Слободна територија во есента-зимата 1943 година во Западна Македонија, го опфаќаше просторот јужно од Гостивар, во реонот Маврово-Дебар до Ботунската теснина, на исток до бугарската демаркациона линија, а на запад по патот Струга-Дебар. Ослободени се и градовите Дебар и Кичево. Д-р Велимир Брезовски, *Ослободителната војна во Македонија во 1943 год. на територијата на СР Македонија*. ИНИ, Скопје, 1971, 204-205.

¹² Percy Ernst Schramm, *Kriegstagebuch...Band 3:2., 1254-1255.*, Група армии Ф. NARA М Т 311, Р 285, 0750.

¹³ XXI планински армиски корпус. ВАМАФ RH-24/21/89.

донија имаше концентрирано значителни сили на Вермахтот,¹⁴ до крајот на декември 1943 година, поради влошената воено-политичка ситуација во останатите делови од оперативно подрачје на XXI планински армиски корпус, ќе остане само 297. фузеларски баталјон од германската 297 пешадиска дивизија.¹⁵

Покрај сите наведени мерки на Третиот Рајх, положбата на македонското население значително се влоши. Тоа стана жртва на многубројните албански разбојнички банди и неформалните вооружани формации, кои извршија повеќе злодела: убиства, пљачкосувања, опожарувања, силувања, со што, според германски оценки воено-политичката состојба во наведениот „невралгичен простор“, каде што се судираа германските и бугарските геостратешки интереси, дополнително ќе се заостри. Бугарија ги интензивираше барањата за поместување на демаркационата линија во Вардарска Македонија и бараше стацинирање на нејзина војска во Западна Македонија, алутирајќи дека само таа може успешно да го заштити македонското население. За истата цел, таа предлагаше, во сите градови во Западна Македонија да се стационираат од 100 до 150 германски војници.¹⁶ Така, подобрувањето на личната сигурност и обезбедувањето на економските добра на македонското население во Западна Македонија, од страна на институциите на Рајхот, станаа едни од побитните предизвици на германската политика на Балканскиот Полуостров.

За споменатиот проблем што ги обременуваше и германско-бугарските односи, поточно за положбата на „бугарското малцинство“¹⁷ што живееше во граничниот појас меѓу „Независна Албанија“ и царска Бугарија, се разговараше и на состанокот што се одржа на 18-19 октомври 1944 година, во Хитлеровиот штаб „Волчја Јама“ во Рајхенберг (Источна Прусија, денешна Полска), на кој учество ќе земат и А. Хитлер, кнезот Кирил Преславски и бугарскиот премиер Богдан Филев. На овој состанок, највисоките воени раководители на Третиот Рајх¹⁸ ќе истапат со два предлози за решавање на проблемот:¹⁹ -Пред нејзиното префрлување од Грција на Источниот фронт, во Западна Македонија да се прегрупира елитната Германска 1. оклопна дивизија;

---

¹⁴ 297. извидувачки баталјон се концентрира во просторот Дебар-Пешкопеја; зајакнатиот 100. извидувачки баталјон во Дебар; 3./297. противоклопен баталјон во Струга; III/297. артилериски полк во Охрид; I/524. гренадерски полк во поширокиот простор на Кичево. XXI планински армиски корпус. ВМАФ, RH-24/21/92.

¹⁵ Истото.

¹⁶ Николай Кочанков, *От надежда към покруса: Западна Македонија в бугарската вџнина политика (1941-1944)*. Херон Прес, Софија 2007, 169-175.

¹⁷ Еден од термините, како и термините „бугарското малцинство“, „македонски Бугари“ и „бугарско население“, што институциите на Третиот Рајх најчесто ги користат за да го ослободат македонското население за време на Втората светска војна.

¹⁸ Началникот на Врховната команда на Вермахтот, генерал-фелдмаршалот Вилхелм Кајтел (Wilhelm Keitel) и началникот за операции при Врховната команда на Вермахтот, генерал-полковникот Алфред Јодел (Alfred Jodl).

¹⁹ Група армии Ф. NARA M T 311, P 188, 000044.

- во Западна Македонија да се стационираат одреден број на баталјони од т.н. „Источни легии“.²⁰

Спротивно на наведените предлози на Врховната команда на Вермахтот, А. Хитлер ќе издаде директива за организирање на месна самозаштита („*Örtlichen selbstschutzes*“) со поддршка на Вермахтот, за што веднаш е известен и бугарскиот премиер Богдан Филев. Со организирањето на месна самозаштита предвидено е да раководи „Специјалниот полномошник на Министерството за надворешни работи на Третиот Рајх за Југоистокот“ („*Sonderbevollmächtigter des Auswärtigen Amtes für den Südosten*“), д-р Херман Нојбахер (Hermann Neubacher), додека вооружувањето и опремувањето на истата предвидено е да се изведе со запленета италијанска воена опрема и оружје. До профункционирањето на месната самозаштита, безбедноста на македонското население во Западна Македонија би останала задача на Вермахтот.²¹

Во почетокот на ноември 1943 година, откако со наведената „наредба на Фирерот“ („*Führerbefehl*“) се запозна „Врховниот наредбодавец на Вермахтот за Југоистокот“, генерал-фелдмаршалот Максимилијан барон фон Вајкс, истата је проследи до хирархиски потчинетата 2. оклопна армија, во чие оперативно подрачје, секако преку XXI планински армиски корпус, влегуваше и Западна Македонија. Меѓутоа, Врховна команда на 2. оклопна армија негодуваше на истата директива, сметајќи дека со формирањето на месни „бугарски“ вооружени формации („*Ortlichen bulgarischen selbstschutzeinheiten*“...) ќе дојде до разгорување на воениот конфликт меѓу: „Албанските националисти и Бугарите“... Ваквиот став на истата е поткрепен од извештаите на припадниците на Германската воено-разознавачка служба на терен (Abwehr-Trupp 214), дека за систематски терор врз „бугарското малцинство“ не може да стане збор и беше сугерирано, обезбедувањето на Западна Македонија да остане во надлежноста на „албанските милиции“, организирани, вооружувани и опремувани од институциите на Третиот Рајх.²² И покрај тоа, активностите околу организирањето на месната самозаштита во Западна Македонија ќе продолжат и во иднина.

Нешто подоцна, во средината на ноември 1943 година, по претходен налог на д-р Херман Нојбахер,²³ Врховниот наредбодавец на Вермахтот за Југоистокот, формираше специјална (воена) комисија, која излезе на терен, за да ја провери „Ситуацијата во околиите Тетово-Гостивар-Дебар-Кичево-Струга“... Таа веднаш изготви и пишан извештај, кој е испратен и до Врховната команда на Вермахтот, во кој како главни причини за „немирот“ („*Unruhe*“) се наведени: неспособноста, нефикасноста и нискиот углед на ал-

²⁰ Вооружени формации на Вермахтот составени од доброволци или поранешени советски војници (воени заробеници) од Кафкаските земји и Централна Азија.

²¹ Група армии Ф. NARA M T 311, P 285, 0773.

²² Истото, 0770.

²³ Николај Кочанков, *От надежда към покруса: Западна Македонија в българската външна политика (1941-1944)*..., 171.

банскиот административен апарат, како и засилувањето на криминалните активности кај албанското население, засилувањето на бугарската и комунистичката пропаганда, при што посебно е истакнато дека со поместувањето на демаркационата линија во корист на царството Бугарија, воено-политичката ситуација во тој простор дополнително ќе се влоши.²⁴ По ваквите заклучоци на специјалната (воена) комисија и негативниот став на Врховната команда на 2. оклопна армија, активностите околу организирањето на месната самозаштита во Западна Македонија некако како да спласнаа. Истите, се интензивираа дури во крајот на јануари 1944 година и тоа поради следните причини.

Во почетокот на 1944 година, поради хаосот и недисциплината што владееше во редовите на албанската жандармерија,²⁵ која влезе во отворен судир со месните балистички вооружени формации²⁶ и македонското население, како и поради активностите на командантот на I албански жандармериски баталјон, Мифтар Калоши, за протерување на македонското население,²⁷ воено-политичката состојба и положбата на македонското население во Западна Македонија дополнително се влоши. Бугарските институции повторно го актуелизираа прашањето за подобрување на личната сигурност и обезбедувањето на економските добра на македонското население во Западна Македонија, како и поместување на демаркационата линија во Вардарска Македонија во корист на Бугарија. Поради тоа, германските институции во т.н. „Независна Албанија“ се принудени веднаш да реагираат.

Со наредбата од 21 јануари 1944 година на Командата на XXI планински армиски корпус, од единиците на корпусот се бараше цврсто гарнизонско запоседнување на градовите во Западна Македонија, за да се спречи евентуална ескалација на насилствата врз „бугарското малцинство“ од страна на албанските националистички сили, а со цел да не дојде до дополнително влошување на германско-бугарските политички односи.²⁸ Нешто подоцна, во текот на февруари 1944 година, албанскиот жандармериски баталјон стациониран во Западна Македонија е целосно разоружан,²⁹ додека во просторот Тетово-Гостивар се концентрира комплетниот 227. ловечки полк од составот на 100. ловечка дивизија.³⁰ Што е уште поважно, во решавањето на проблемот се вклучи „Претставникот на СС Рајхсфирерот за Албанија“ („*Beauftragter des Reichsführer-SS für Albanien*“), бригадниот СС-генерал Јозеф Фитцхум (Josef Fitzhum), односно советникот за безбедносни прашања на албанската колабо-

²⁴ Група армии Ф. NARA, М Т 311, Р 188, 0040-0042.

²⁵ Албанската жандармерија е колаборационистичка вооружана формација, формирана претходно од Италијанците.

²⁶ Се работеше за военото крило на „Националниот фронт“ („Balli Kombotore“), кое за време на Втората светска војна колаборираше со институциите на Третиот Рајх, чиј припадници се познати под името балисти.

²⁷ Група армии Ф. NARA М Т 311, Р 285, 0190.

²⁸ XXI планински армиски корпус. ВАМАФ, RH-24/21/94.

²⁹ XXI планински армиски корпус. ВАМАФ, RH-24/21/95, 6.

³⁰ XXI планински армиски корпус. ВАМАФ, RH-24/21/99, 17., Група армии Ф. NARA, М Т 311, Р 187, 0611.

рационалистичка влада, кој беше и одговорен за реорганизација на албанската полиција и жандармерија.³¹

Во текот на февруари 1944 година, бригадниот СС-генерал Ј. Фитзхум, изготви план за организирање на месна самозаштита, како што стои: „За смирување на просторот Тетово-Струга“... Според тој план, предвидено е таа да се организира во 26 населени места, меѓу градовите Кичево и Струга и тоа под организационо раководство на нивните градоначалници (кметови). Во местата каде што самозаштитата ќе профункционирала, влегување или престој на албанската жандармерија не било препорачливо. Формирање на покрупни единици не се предвидувало, што покажува дека самозаштитата би имала чист дефанзивен карактер.³² Нешто подоцна е допрецизирано, јачината на месната самозаштита да изнесува околу 10-тина стражари по населно место, додека нејзиното вооружување и опремување да биде обврска на Вермахтот.³³ Исто така, со планот на бригадниот СС-генерал Јосеф Фитзхум, се предвидуваше и административна реорганизација во Западна Македонија, за што се информирани и албанската колаборационистичка, како и бугарската влада.³⁴

Во почетокот на март 1944 година, бригадниот СС-генерал Ј. Фитзхум, во придружба на бугарскиот конзул во Тирана, Христо Д. Минков, албанскиот министер за внатрешни работи Џафир Дева и полковникот Герганов,³⁵ ќе посети повеќе места во Западна Македонија, меѓу градовите Струга и Тетово, за да се запознае со положбата на „малцинствата“, при што посебно се интересирал за процесот на организирање на месната само-заштита. Во посетите места се организирани собири на жители, на кои, како што во германската документација стои: „Се искажуваа жалби поради нападите на Албанците... Истовремено се искажуваше големо задоволство поради организирањето на самозаштитата“...³⁶ Според германски оценки, при овие средби со локалното население, посебно користен се покажал бугарскиот полковник Герганов, кој вешто се спротиставувал на жестоките барања за присоединување кон Бугарија, ги успокојувал со поволниот исход на војната, а истовремено ги опоменувал, до конечната одлука за границите, која била во рацете на А. Хитлер, лојално да соработуваат со албанските власти.³⁷

³¹ Група армии Ф. NARA, М Т 501, Р 258, 000616.

³² Група армии Ф. NARA, М Т 311, Р 286, 0228.

³³ Марјан Димитријевски, *Третиот Рајх и Македонија 1941-1945*. документи. том 1. книга 1. избор, редакција, воведни напомени и коменатари: д-р Марјан Димитријевски, Институт за национална историја (натаму: ИНИ), Скопје, 1996, док. бр. 46, 117.

³⁴ Група армии Ф. NARA, М Т 311, Р 286, 0228-0229., Николай Кочанков, *От надежда към покруса: Западна Македонија в българската външна политика (1941-1944)*..., 188.

³⁵ Бугарскиот офицер за врски при „Германскиот полномоштен генерал за Албанија („Deutsche Bevollmächtigte General in Albanien“).

³⁶ Марјан Димитријевски, *Третиот Рајх и Македонија 1941-1945*. документи. том 1. книга 1..., док. бр. 46, 116.

³⁷ Истото, док. бр. 46, 117.

До посетата на бригадниот СС-генерал Ј. Фитзхум на Западна Македонија и тоа со асистенција на Германецот д-р Харис, Илија Коцарев³⁸ и д-р Константин Робев,³⁹ месна самозаштита (милиција) е организирана само во четири села во Дебарца.⁴⁰ Основа за нивното организирање ќе послужат неколкуте контрачети, кои во граничниот појас меѓу „Независна Албанија“ и царска Бугарија дејствуваа уште од октомври 1943 година.⁴¹ Во наредниот период, скоро секое село во Дебарца прима од 5 до 9 пушки од Германците.⁴² Според разузнавачките податоци на НОВ и ПОМ, вооружени се околу 50 милиционери и тоа од селата: Козица, Белица, Кладник, Карбуница и др, кои се под команда на Милутин од с. Кладник, Веља Премсо од с. Козица, Јаким Симјановски од с. Кладник и Димо Соколовски-Брадата.⁴³ Како други раководители на истата се споменуваат: Димо Папазот од с. Кладник; Киро Ристевски, од с. Лешани, Климе Китески, од Слатински Чифлик, Величе Арсовски од с. Кладник и др.⁴⁴

За активностите на месната самозаштита (милиција) некои порелевантни германски документи не бевме во можност да најдеме. Претежно се работи за документација од партизанска провиненција и документација на судските органи на Р. Македонија по завршувањето на војната. Истите говорат дека раководителите на месната самозаштита презеле опсежни пропагандно-политички активности, истакнувајќи ја улогата на Бугарија како единствен заштитник на македонското население во Западна Македонија. Исто така, асистирале при апсењето на одредени комунистички-партизански активисти од страна на бугарските и германски органи.

Скоро во исто време, по претходно барање на Началникот на Бугарската врховна команда, генерал-лајтнант Константин Лукаш и Министерството на војната на царството Бугарија, во составот на германските воено-територијални команди во Тетово, Гостивар, Кичево и Струга, ќе влезат бугарски преведувачи.⁴⁵ Истите морале да ги исполнуваат следните услови: да потекнуваат од редовите на „бугарското малцинство“ во „Независна Албанија“; да не се мешаат во прашања од воена, политичка и каква и да е друга природа без претходно знаење на германските институции; да делуваат во склад со гер-

³⁸ Тогашен градоначалник на Охрид.

³⁹ Бугарски помошен директор, со седиште во Охрид.

⁴⁰ На авторот не му се познати имињата на селата. Група армии Ф. NARA, М Т 311, Р 286, 0228-0229.

⁴¹ *Кичево и Кичевско во НОВ 1941-1945*. документи. (избор, редакција и регистри Васил Јотевски и др.). Општински сојуз на здруженијата на борците од НОВ-Кичево, Кичево, 1985, док. бр. 156, 204.

⁴² Д-р Владо А. Ивановски, *Ослободителната војна во Западна Македонија 1941-1944*. ИНИ, Скопје, 1973, 224-225.

⁴³ *Кичево и Кичевско во НОВ 1941-1945*. документи..., док. бр. 190, 249.

⁴⁴ Стојмир Ристески, Положбата на Дебарца по заминувањето на Првата македонско-косовска бригада, *Слободните територии во Македонија 1943*, (ред. Михајло Апостолски и др.), Скопје, 1975, 45-61.

⁴⁵ Група армии Ф. NARA, М Т 311, Р 187, 0587, 600.

манските интереси. Исто така, пред да бидат назначени, истите се „обработувани“ од страна на Германската воено-разузнавачка служба (*ABWEHR*).⁴⁶ Сиот пропаганден материјал и плакатите наменети за местата со мнозинско македонско население во Западна Македонија морало да бидат испечатени и на бугарски јазик.⁴⁷

Посочените активности за организирање на месна самозаштита (милиција) во Западна Македонија продолжија некаде до почетокот на мај 1944 година, т.е. до повторното пристигнување на 1.македонско-косовска бригада во Дебарца. Во рамките на преземените активности за повторно воспоставување на слободна територија во тој простор, таа ќе преземе и мерки насочени кон месната самозаштита и поекспонираните приврзаници на бугарската пропаганда во Дебарца.⁴⁸ Нешто порано, кон крајот на април 1944 година, уништена е контрачетата на Димо Соколоски-Брадата, иако одредени нејзини припадници се на слобода сè до пролетта 1945 година.⁴⁹

Во една таква сложена воено-политичка ситуација, XXI планински армиски корпус, од 8 до 11 мај 1944 година, во Дебарца, ја реализираше воената операција со тајна шифра „Слободен пат“ („*Freieweg*“),⁵⁰ при што, според германската документација: „Убиени се 85, ранети се 120 и уапсени се 8 непријатели“...⁵¹ Тука неопходно е да се истакне дека претежно се работеше за недолжно цивилно население од селата Ботун, Црвена Вода, Врбјани, Лактиње, Голдвие, Мраморец, кои во текот на наведената воена операција се опожарени од страна на германско-балистичките борбени групи.⁵² По завршувањето на наведената операција, скоро население од Дебарца, Копачка, Малесија и Галичник избега на територијата контролирана од Бугарите,⁵³ со тоа, продолжувањето на активностите за организирање на македонска месна самозаштита во Западна Македонија за Германците изгуби секаква смисла и таа во германската воена документација повеќе воопшто не се споменува.

⁴⁶ Истото, 0597, 0599.

⁴⁷ Истото, 602, 603.

⁴⁸ Извори за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941-945. том 1. книга 3. ИНИ, Скопје, 1970, док. бр. 58, 288.

⁴⁹ Јован Павловски, *Судењето како последен пораз*. Центар за информирање и издавачка дејност „Полог“-Тетово, Тетово, 1966, 376.

⁵⁰ XXI планински армиски корпус. ВАМАФ, RH-24/21/101, 4-9.

⁵¹ Gen. Kdo. XXI. Geb. A. K. Ia Nr. 3211/44 geh. v. 10. 5. 44. ВАМАФ. RH-24/21/102.

⁵² *Зборник документа и података о народноослободилачком рату југословенских народа*. тома VII. књига 3. Борбе у Македонији. Војноисториски институт Југословенске Народне Армије, Београд, 1954, док. бр. 55, 175.

⁵³ Извори за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941-945. 1/3..., док. бр. 50, 257.

Заклучок:

Со цел да се пренебрегнат бугарските стремежи за поместување на демаркационата линија во Вардарска Македонија во нивна корист, а во контекст на преземените активности за заштита на македонското население во Западна Македонија на крајот на 1943 година и првата половина на 1944 година, институциите на Третиот Рајх во т.н. „Независна Албанија“ започнаа да организираат месна само-заштита (милиција). Истата не профункционира од повеќе причини: развојот на народноослободителната и антифашистичка борба во Македонија; постепената промена на воено-политичкиот курс на Бугарија; поразите на Вермахтот речиси на сите фронтови на Европското боиште.

Conclusion

Due to the Bulgarian aspirations for removing the demarcation line in Vardar part of Macedonia, and in context of the taken activities for protection of the Macedonian population in the West Macedonia, at the end of 1943 and the first half of 1944, the institutions of the Third Reich in the so-called "Independent Albania", started to organize regional self-defence (militia). These activities have not given any results. The main reasons for this were: The development of the people's liberation and antifascist movement in Macedonia; the successive changing of the political course in Bulgaria; the defeats of the Wehrmacht on almost all the fronts on the European theatre of war.